

Besnik A. KRASNIQI

KONTRIBUTI I DIASPORËS NË EKONOMINË E KOSOVËS

Abstrakt:

Ky punim analizon rolin ekonomik të diasporës kosovare, duke shqyrtuar zhvillimin historik të pesë valëve të migrimit, qasjet teorike mbi kthimin dhe kontributin e migrantëve, si dhe format kryesore të kapitalit, që diaspora dërgon në vendin e origjinës. Duke u mbështetur në të dhëna empirike dhe literaturë bashkëkohore, studimi dokumenton rëndësinë e remitancave, të cilat përbëjnë rreth 12% të PBB-së, si dhe ndikimin e kapitalit social dhe njerëzor në ndërmarrësi, inovacion dhe shtrirjen ndërkombëtare të bizneseve kosovare. Punimi shtron nevojën për rikonceptim të kthimit të diasporës në atë që quhet “kthim jofizik” ose virtual, përmes të cilit diaspora kontribuon në zhvillimin e Kosovës pa rikthim të përhershëm, nëpërmjet transferimit të njohurive, rrjetëzimit profesional dhe angazhimit institucional në distancë. Megjithë këtë mundësi të madh, pengesa të tilla si mungesa e politikave të koordinuara, pasiguria ligjore dhe infrastruktura e dobët institucionale, kufizojnë shndërrimin e këtyre burimeve në zhvillim të qëndrueshëm. Punimi përfundon me rekomandime për krijimin e një ekosistemi gjithëpërfshirës që mundëson kanalizimin e remitancave drejt investimeve produktive dhe mobilizimin strategjik të kapitalit financiar, social dhe njerëzor të diasporës si një forcë zhvillimore afatgjatë për Kosovën.

Fjalë kyçe: diaspora, kontributi ekonomik, kapitali social, kapitali ndërmarrës.

Hyrje

Roli i mërgatës apo diasporës në zhvillimin ekonomik të vendeve të origjinës zë gjithnjë e më shumë një vend të rëndësishëm në studimet mbi migrimin dhe zhvillimin ekonomik. Në veçanti, ekziston një debat në diskursin e politikave publike lidhur me mënyrën dhe format e kontributit të diasporës, sidomos lidhur me të kthyerit dhe rolin e tyre në vendet e origjinës. Natyrshëm, ky debat është trajtuar nga këndvështrimi i politikave ekonomike, me synimin për të krijuar kushte që mundësojnë përfitime sa më të mëdha nga diaspora në zhvillimin e vendit. Në Kosovë, roli i diasporës

është bërë edhe më i dukshëm në dekadat e fundit, për shkak të lidhjeve të forta të diasporës me vendin e origjinës, por edhe për shkak të sfidave të vazhdueshme strukturore që e pengojnë zhvillimin ekonomik të brendshëm, si niveli i ultë i investimeve të huaja direkte, informaliteti, dhe emigrimi i të rinjve. Në këtë kontekst, politika zhvillimore po orientohen drejt aktivizimit më të strukturuar të potencialit të diasporës, jo vetëm për remitanca, por edhe për investime strategjike, ndërmarrësi, zhvillim të kapitalit njerëzor dhe diplomaci ekonomike. Ky punim synon të ofrojë një analizë gjithëpërfshirëse mbi kontributin e diasporës kosovare në zhvillimin ekonomik të vendit, duke u thelluar në disa dimensione kyçe. Fillimisht, shqyrtohet konteksti historik i formimit dhe evoluimit të diasporës përmes pesë valëve kryesore të migrimit, që kanë ndodhur nga dekadat e hershme të shekullit XX deri në ditët e sotme. Më tej, trajtohen qasjet teorike më të rëndësishme që lidhen me rikthimin e diasporës dhe rolin e saj në zhvillim, përfshirë perspektivat mbi migracionin rrethor, kapitalin transnacional dhe diasporën si aktor zhvillimor. Analiza vazhdon me një klasifikim të formave të kapitalit që diaspora sjell në vendin e origjinës, përfshirë kapitalin financiar (si remitancat dhe investimet), kapitalin njerëzor (njohuritë dhe aftësitë profesionale), kapitalin social (rrjetet dhe lidhjet ndërkombëtare) dhe kapitalin kulturor (vlerat, identiteti dhe modeli i qytetarisë globale). Më pas, shqyrtohen konkretisht dimensionet e ndikimit të diasporës në ekonominë e Kosovës përmes remitancave, ndërmarrësisë, kontributin profesional të diasporës dhe rolin e saj në lehtësimin dhe përfshirjen e ndërmarrjeve kosovare në tregjet ndërkombëtare. Punimi përmbyllet me një reflektim kritik mbi sfidat strukturore, institucionale dhe politike që kufizojnë kontributin e plotë të diasporës, si dhe ofron një sërë rekomandimesh për formulimin e një qasjeje më të qëndrueshme dhe gjithëpërfshirëse ndaj mobilizimit të potencialit të saj, duke e trajtuar migracionin jo si një proces të njëanshëm humbjeje, por si një marrëdhënie transformuese me ndikim të thellë zhvillimor për të ardhmen e Kosovës.

Konteksti historik i diasporës së Kosovës: valët e migrimit dhe evolucioni i diasporës

Për të kuptuar ndikimin aktual dhe potencial të diasporës, është thelbësore të paraqitet zhvillimi dhe valët e njëpasnjëshme të migrimit nga Kosova. Kuptimi i profilit socio-ekonomik dhe i motiveve të emigrimit është vendimtar për të vlerësuar perspektivat e ardhshme të diasporës dhe ndikimin e saj në ekonominë e Kosovës. Kjo punim ndjek klasifikimin e emigrimit

në katër valët të dalluara në literaturën ekzistuese mbi migracionin kosovar (Riinvest, 2007; KRS, 2012), duke u fokusuar në harkun kohor nga pas Lufta e Dytë Botërore deri në ditët e sotme, duke shtuar edhe valën e pestë (shih Krasniqi et al., 2025). Sipas KRS (2012, f. 25–26), karakteristikat kryesore të këtyre valëve janë:

- **Para vitit 1989:** Migrantët ishin kryesisht burra të rinj, të pakualifikuar dhe me arsimim të ulët, të cilët vinin nga zonat rurale të Kosovës. Ata migronin në Gjermani dhe Zvicër si punëtorë të përkohshëm (“gastarbeiter”), kryesisht gjatë viteve 1960. Ky fluks u pakësua përkohësisht gjatë viteve 1970 për shkak të hapjes së vendeve të reja të punës në administratën publike dhe ndërmarrjet shoqërore.

- **1989 – 1997:** Me heqjen e autonomisë së Kosovës dhe largimin masiv të shqiptarëve nga vendet e punës, filloi një valë e re migrimi. Kësaj here, migrantët ishin më të arsimuar dhe të kualifikuar, nga zonat rurale dhe urbane, që kërkonin punë dhe shpëtim nga shërbimi ushtarak jugosllav. Ata u drejtuan kryesisht drejt vendeve të Evropës Perëndimore.

- **1998 – 1999:** Gjatë konfliktit të armatosur në Kosovë, afro një milion shqiptarë u zhvendosën me forcë. Shumica u deportuan si refugjatë në vendet fqinje ose si kërkues azili në shtete të tjera evropiane. Këta migrantë konsiderohen, si të shtyrë nga lufta e armatosur e fundit në Kosovë. Pas përfundimit të konfliktit, ndodhi një rikthim masiv i popullsisë së zhvendosur.

- **Pas vitit 1999:** Me vendosjen e stabilitetit politik në Kosovë, vendet e Evropës Perëndimore – veçanërisht Gjermania dhe Zvicra – filluan të ashpërsojnë politikat e migracionit ndaj qytetarëve kosovarë. Kjo periudhë karakterizohet nga migrimi për arsye ekonomike, por me kufizime më të mëdha ligjore për vendosje afatgjate.

- **Në vitet e fundit (Pas Pavarësisë së Kosovës),** sidomos pas shpalljes së pavarësisë dhe në mënyrë të ndjeshme pas liberalizimit të vizave, mund të flitet për një **valë të re migrimi**, që lidhet me **emigrimin e fuqisë punëtore të kualifikuar**, kryesisht përmes **vizave të punës**. Kjo valë është veçanërisht e shprehur tek struktura e popullsisë me status të mirë ekonomik.

Aspektet teorike të kontributit të diasporës

Për të thelluar diskutimin mbi teoritë që formësojnë kuptimin tonë për migrimin dhe diasporën, është e rëndësishme të analizohen tre paradigma teorike kryesore të identifikuara nga Van Hear dhe Sørensen (2003) dhe më tej të elaboruara nga Faist (2008) dhe Geiger & Pécoud (2013). Këto qasje

jo vetëm që ndihmojnë në kuptimin e faktorëve që e nxisin migrimin dhe kthimin, por gjithashtu pasqyrojnë perspektiva të ndryshme mbi kapacitetin e migrantëve për të ndikuar në zhvillimin ekonomik dhe shoqëror të vendeve të origjinës, pra Kosovës në këtë kontekst të studimit.

Teoria neoklasike e migrimit.

Në teorinë klasike të migrimit, migrantët përshkruhen si aktorë racionalë që marrin vendime me qëllimin për të maksimizuar përfitimet ekonomike individuale. Ata lëvizin nga vendet me të ardhura më të ulëta drejt vendeve me të ardhura më të larta, bazuar në llogaritje kosto-benefit. Brenda këtij kuadri, kthimi në vendlindje shpesh shihet si një vendim i detyruar dhe jo i planifikuar, një pasojë e dështimit për të realizuar qëllimet fillestare të migrimit. Ky dështim mund të lidhet me humbjen e vendit të punës, vështirësi në integrim, diskriminim, apo ndryshime në rrethanat ekonomike në vendin pritës.

Kjo qasje, e përfaqësuar nga autorë si Todaro (1969) dhe Massey et al. (1993), i redukton motivet e kthimit në faktorë ekonomikë, duke nënvlerësuar faktorët e tjerë që mund të ndikojnë në vendimmarrjen e migrantëve, si lidhjet familjare, ndjenja e përkatësisë, strategjitë afatgjata të akumulimit të kapitalit ose dëshira për të kontribuar në zhvillimin e vendit të origjinës. Kritikët e kësaj teorie argumentojnë se ajo ofron një pamje të ngushtë të migrimit dhe kthimit, duke injoruar dinamikën komplekse të marrëdhënieve sociale, politike dhe institucionale që e shoqërojnë këtë proces. Për rrjedhojë, kthimi i migrantëve nuk mund të interpretohet gjithmonë si “dështim”, por mund të jetë pjesë e një cikli migrator më kompleks dhe të vetëdijshëm.

Analiza e re e migrimit të fuqisë punëtore

Analiza e re e migrimit të fuqisë punëtore paraqet një ndërrim paradigme shkencore nga modelet tradicionale të migracionit që e shihnin lëvizjen ndërkombëtare si një vendim individual për maksimizimin e të ardhurave personale. Kjo qasje e re vendos theksin mbi familjen si njësi vendimmarrëse, duke e kuptuar migrimin si një strategji kolektive për të zgjeruar burimet e të ardhurave, për të përballuar rreziqet ekonomike dhe për të rritur kapitalin financiar dhe social të familjes në afat të mesëm dhe të gjatë (Stark & Bloom, 1985; Taylor, 1999). Migrantët nuk shihen thjesht si të ikur për shkak të mungesës së mundësive, por si aktorë të vetëdijshëm strategjikë, të cilët

ndërmarrin migrimin për të realizuar objektiva të qarta socio-ekonomike, duke përfshirë kthimin në vendin e origjinës për investime në strehim, edukim, apo ndërmarrje biznesi. Në këtë kontekst, kthimi nuk përbën një dështim, por përkundrazi, është pjesë e planifikuar e një cikli të rritjes dhe përmbushjes ekonomike. Ky cikël përfshin fazat e migrimit, remitancave, dhe ripërfshirje aktiv në shoqëri dhe ekonomi, me qëllim të zhvillimit të komuniteteve lokale.

Kjo qasje e thekson gjithashtu rëndësinë e kapitalit të kthyer – jo vetëm financiar, por edhe kapitalin njerëzor dhe social që migrantët sjellin me vete. Këtu përfshihen njohuritë profesionale, përvoja në tregje më të zhvilluara, rrjetet sociale dhe vlerat e reja që mund të ndikojnë në modernizimin e praktikave lokale dhe në përshpejtimin e zhvillimit rajonal. Migrantët e kthyer, veçanërisht ata me aftësi dhe ekspertizë të lartë, mund të veprojnë si agentë të ndryshimit, duke sjellë me vete risi të ndryshme, etikë pune më efikase dhe lidhje ndërkombëtare, që janë të domosdoshme për zhvillimin e sektorëve strategjikë në vendet e origjinës. Për më tepër, kjo paradigmë e re kërkon nga shtetet e origjinës që të ndërtojnë politika mbështetëse dhe infrastrukturë institucionale që e lehtëson dhe e nxit kthimin produktiv. Pa këto mekanizma, kthimi mund të ngelet vetëm një ideal teorik, i paarrtshëm për shumicën e migrantëve që përballen me barriera institucionale dhe mungesë mundësish për shfrytëzimin efektiv të kapitalit të tyre. Në këtë kontekst, kthimi është më shumë sesa një rikthim fizik, është një proces transformues, që mund të ketë ndikim të rëndësishme socio-ekonomike, nëse trajtohet në mënyrë strategjike dhe mbështetet përmes politikave gjithëpërfshirëse të rikthimit dhe integritit.

Ekonomia politike strukturore

Në kundërshtim me qasjet individualiste, perspektiva neo-marksiste e sheh migracionin si një instrument të kapitalizmit global për të zhvendosur fuqinë punëtore nga periferia në qendër sipas nevojave të tregut. Migrantët shfrytëzohen për periudha të caktuara dhe më pas “dëbohen” në mënyrë të heshtur, sapo nuk janë më ekonomikisht të dobishëm. Kthimi, në këtë kontekst, është i pavullnetshëm dhe shpesh nuk shoqërohet me përfitime zhvillimore për vendin e origjinës, pasi ai ndodh në kushte të papërshtatshme, pa kapital të mjaftueshëm dhe pa mbështetje institucionale (Delgado Wise, 2024; Castles, 2000). Kjo qasje thekson natyrën asimetrike të marrëdhënieve globale të punës dhe rolin e politikave strukturore në nxitjen e migracionit dhe kthimit. Qasja neo-marksiste e thekson gjithashtu faktin se politikat shtetërore dhe ndërkombëtare shpesh legjitimojnë dhe riprodhojnë këtë logjikë strukturore,

duke promovuar migrimin si “zgjidhje” për papunësinë apo zhvillimin, por pa ofruar mekanizma të drejtë për kthimin dhe ripërfshirje. Në këtë mënyrë, vendet e origjinës shpesh veprojnë si “rrjeta sigurie” për sistemin global të punës, duke pranuar kthimin e migrantëve pa qenë të përgatitura për t’i përfshirë ata në mënyrë produktive. Në thelb, kjo qasje vendos në qendër asimetrinë e marrëdhënieve ndërkombëtare të punës, ku vendet periferike humbin fuqinë e tyre më të vlefshme, njerëzit e aftë për punë dhe të arsimuar, dhe e rimarrin atë vetëm kur ata janë jashtë ciklit të prodhimit kapitalist, shpesh në forma të marginalizuara.

Format e kapitalit dhe matja e ndikimit të diasporës në ekonomi

Literatura kryesisht njeh tri forma të kapitalit përmes të cilave matet ndikimi i diasporës në ekonomi: kapitali financiar, kapitali njerëzor dhe kapitali social.

- **Kapitali financiar.** Migrantët e kthyer zakonisht sjellin me vete kursime dhe remitanca të akumuluar gjatë qëndrimit jashtë. Këto burime përdoren si për konsum personal (p.sh., ndërtimi i shtëpive, blerja e automjeteve, përmirësimi i stilit të jetesës), ashtu edhe për investime në veprimtari produktive si bujqësia (p.sh., mekanizimi, kultivimi i kulturave të reja), ndërmarrjet e vogla (p.sh., shitblerje, shërbime), apo industrinë vendore (De Haas, 2005).¹

- **Kapitali njerëzor.** Kontributi i migrantëve të kthyer varet ndjeshëm nga niveli i tyre i aftësive. Migrantët me kualifikime të ulëta zakonisht japin ndikim të kufizuar, përveç rasteve kur kanë fituar aftësi të reja gjatë qëndrimit jashtë. Në të kundërt, profesionistët e kualifikuar – si studentët, kërkuesit shkencorë, apo teknikët – të cilët kthehen me njohuri të avancuara, kanë mundësi të madha për të nxitur zhvillimin dhe përmirësimin e shërbimeve në Kosovë (Kuschminder, 2017; Gubert & Nordman, 2008).

- **Kapitali social.** Migrantët e kthyer shpesh sjellin me vete norma, vlera dhe praktika ndërkombëtare që mund të forcojnë bashkëpunimin dhe zgjidhjen kolektive të problemeve në komunitet. Ky kapital social mund të manifestohet përmes aktivizmit qytetar, forcimit të besimit në institucione, ose përmes investimeve të përbashkëta me partnerë të diasporës (Levitt, 1998; Portes, 1999).

¹ Sipas Bankës Botërore (2021), remitancat në vendet me të ardhura të ulëta dhe të mesme arritën në 605 miliardë dollarë amerikanë në vitin 2021, duke dëshmuar rëndësinë e madhe financiare të angazhimit të diasporës.

Ne këtë kontekst, remitancat shoqërore, koncept ky, i prezantuar nga Levitt (1998), përfshin vlera, sjellje, identitete dhe praktika që migrantët i transmetojnë në komunitetet e tyre të origjinës. Për dallim nga remitancat monetare, ato ndikojnë në mënyrën se si individët mendojnë, ndërveprojnë dhe organizojnë jetën e përditshme. Remitancat shoqërore shtrihen në fusha si normat gjinore, qëndrimet ndaj demokracisë, përgjegjësia financiare dhe dinamika familjare. Ato përçohen përmes mjeteve të ndryshme komunikuese si letrat, email-et, blogjet, rrjetet sociale, vizitat apo kthimet e përkohshme (Vari-Lavoisier, 2020). Këto forma të influencës kulturore ndihmojnë në modernizimin shoqëror dhe në krijimin e një kulture më të hapur dhe pjesëmarrëse në vendin e origjinës.

Kapitali ndërmarrës apo ndërmarrësia përfaqëson një tjetër formë të rëndësishme të kontributit të diasporës, e cila nënkupton jo vetëm ndikim financiar dhe ekonomik, por edhe social dhe institucional. Migrantët e kthyer shpesh konsiderohen nga politikat zhvillimore si agjentë kyç në ndërtimin e ekosistemeve të ndërmarrjeve vendore.²

Kontributi i diasporës në ekonominë e Kosovës

Në këtë seksion, trajtohet ndikimi i drejtpërdrejtë dhe i tërthortë i diasporës përmes tri shtyllave themelore: remitancave financiare, kapitalit social dhe ndërmarrësisë. Duke u mbështetur në të dhëna statistikore të përditësuara dhe literaturë akademike, shqyrtohet roli i remitancave si burim financiar për ekonominë familjare dhe makroekonominë, kapaciteti i kapitalit social për të krijuar ura me tregjet ndërkombëtare, dhe ndërmarrësia e diasporës si forcë transformuese në zhvillimin e sektorit privat dhe të ekosistemit risor në Kosovë.

² Kapitali ndërmarrës apo ndërmarrësia përfaqëson një tjetër formë të rëndësishme të kontributit të diasporës, e cila nënkupton jo vetëm ndikim financiar dhe ekonomik, por edhe social dhe institucional. Migrantët e kthyer shpesh konsiderohen nga politikat zhvillimore si agjentë kyç në ndërtimin e ekosistemeve vendore të ndërmarrjeve. Duke sjellë me vete jo vetëm kapital investues, por edhe përvojë ndërkombëtare, rrjete bashkëpunimi dhe qasje moderne në menaxhim dhe inovacion, ata luajnë një rol të rëndësishëm në rigjallërimin ekonomik dhe transformimin strukturor të tregut vendor. Studime të fundit kanë dokumentuar sesi ndërmarrësit e kthyer, veçanërisht në kontekste post-konflikti si Kosova dhe Bosnja e Hercegovina, kanë arritur të krijojnë ndërmarrje të qëndrueshme përkundër sfidave të mëdha, duke kontribuar në zhvillimin ekonomik dhe në stabilitetin social të vendeve të tyre të origjinës (Williams et al., 2023).

Kontributi financiar i diasporës

Në terma ekonomikë dhe financiarë, të dhënat e Bankës Qendrore të Kosovës tregojnë një rritje të ndjeshme të dërgesave të migrantëve drejt Kosovës gjatë periudhës 2004–2024. Nga 357 milionë euro në vitin 2004, dërgesat janë rritur në mbi 1.3 miliardë euro në vitin 2024, duke përbërë rreth 12% të Produktit të Brendshëm Bruto (Tabela 1). Ky trend rritës pasqyron zgjerimin e vazhdueshëm të diasporës kosovare dhe rëndësinë e konsiderueshme të saj për ekonominë vendase.

Tabela 1: Dërgesat e migrantëve - sipas kanaleve (në miliona euro, statistikat jekomulative)

Viti	Gjithsej dërgesat e migrantëve	Bankat		Agjencitë		Tjera	
		Euro	%	Euro	%	Euro	%
2004	357.0	-	-	-	-	-	-
2005	418.0	-	-	-	-	-	-
2006	467.2	135.1	28.9	184.7	39.5	147.3	31.5
2007	588.5	156.5	26.6	226.8	38.5	205.3	34.9
2008	608.7	126.3	20.7	213.1	35.0	269.3	44.2
2009	585.7	148.8	25.4	213.1	36.4	223.8	38.2
2010	584.3	141.3	24.2	213.1	36.5	229.9	39.3
2011	492.5	93.9	19.1	220.2	44.7	178.4	36.2
2012	516.4	92.6	17.9	236.7	45.8	187.0	36.2
2013	573.4	115.4	20.1	250.3	43.7	207.7	36.2
2014	622.3	115.2	18.5	281.6	45.3	225.4	36.2
2015	665.5	121.1	18.2	303.3	45.6	241.1	36.2
2016	691.0	116.3	16.8	324.4	46.9	250.3	36.2
2017	759.2	120.4	15.9	363.7	47.9	275.0	36.2
2018	800.6	123.1	15.4	387.5	48.4	290.0	36.2
2019	851.5	122.9	14.4	420.1	49.3	308.5	36.2
2020	980.0	141.3	14.4	672.0	68.6	166.6	17.0
2021	1,153.4	178.8	15.5	664.1	57.6	310.5	26.9
2022	1,222.8	207.1	16.9	702.1	57.4	313.7	25.7
2023	1,335.8	216.1	16.2	753.0	56.4	366.6	27.4
2024	1,355.0	222.5	16.4	765.7	56.5	366.8	27.1

Burimi: Banka Qendrore e Kosovës, 2025.

Analiza e kanaleve të transferit tregon një ndryshim të theksuar në strukturën e dërgesave. Në vitet e fundit, agjencitë për transfer të mjeteve përfaqësojnë pjesën më të madhe të dërgesave (mbi 55% në vitin 2023 dhe 2024) duke tejkaluar bindshëm kanalin bankar dhe kategorinë “Tjera”. Përkundër rritjes së përgjithshme, pjesëmarrja e bankave në këtë proces mbetet më e ulët, me përqindje që sillen rreth 15–17% në vitet e fundit. Kjo mund të reflektojë preferencat për shërbime më të shpejta dhe më të përshtatshme, që ofrohen nga agjencitë, por edhe sfida të mundshme të qasjes ose besimit në sistemin bankar. Ky ndryshim strukturor nënvizon nevojën për politika që promovojnë transparencën, sigurinë dhe përfshirjen financiare, me qëllim që remitancat të kanalizohen në mënyrë më të efektshme drejt zhvillimit ekonomik të qëndrueshëm.

Pjesëmarrja e vendeve në dërgesat e migrantëve drejt Kosovës (2024)

Të dhënat e vitit 2024 konfirmojnë që Gjermania mbetet burimi kryesor i dërgesave të migrantëve drejt Kosovës, duke përbërë 36.9% të totalit (Tabela 2). Ky dominim është i pritshëm, duke pasur parasysh përqendrimin më të madh të diasporës kosovare në Gjermani, si dhe marrëveshjet dypalëshe të bashkëpunimit për punësim dhe migracion që janë intensifikuar në vitet e fundit.

Tabela 2: Dërgesat e migrantëve sipas vendeve (në%)

Vendi	Përqindja (%)
Gjermania	36.9
Zvicra	18.5
Italia	4.6
Austria	4.6
Belgjika	3.7
SHBA	7.4
Suedia	2.5
Franca	3.6
Norvegjia	1.9
Kanada	1.3
Mbretëria e Bashkuar	2.5
Danimarka	0.4
Finlanda	1.0

Holanda	0.7
Sllovenia	1.0
Vende tjera	8.5

Burimi: Banka Qendrore e Kosovës, 2025.

Pas Gjermanisë, renditet Zvicra me 18.5%, që historikisht ka qenë një vend i rëndësishëm për emigrimin kosovar, veçanërisht për punëtorët sezonale dhe të kualifikuar. Italia dhe Austria kontribuojnë secila me rreth 4.6%, duke reflektuar valët më të hershme të migrimit dhe lidhjet tradicionale të diasporës me këto shtete. Ndërkohë, Shtetet e Bashkuara të Amerikës përfaqësojnë një pjesë të konsiderueshme me 7.4%, duke dëshmuar rëndësinë e komunitetit të konsoliduar kosovar në diasporën transatlantike. Kontributi i vendeve nordike si Suedia (2.5%), Norvegjia (1.9%) dhe Finlanda (1.0%) është i moderuar, por i qëndrueshëm, ndërsa Mbretëria e Bashkuar (2.5%) shfaq një nivel të qëndrueshëm të pjesëmarrjes pas një dekade rritjeje të lehtë.

Ndërmarrësia dhe kapitali social i diasporës

Shumë kosovarë të diasporës, si dhe anëtarë të familjeve të tyre, kanë hapur biznese në Kosovë, shpesh me mbështetje financiare dhe jo-financiare nga diaspora. Këto kompani janë shndërruar shpesh në shembuj të ndërmarrjeve moderne, të cilat nuk kanë sjellë vetëm kapital financiar investues, por edhe forma të reja të menaxhimit, qasje krijuese sipërmarrëse, modele të ndryshme të qeverisjes, si dhe teknologji dhe njohuri (know-how) që kanë munguar në ekosistemin lokal të biznesit. Këto praktika të mira të menaxhimit jo vetëm që kanë modernizuar veprimtarinë e bizneseve të diasporës, por kanë pasur edhe një efekt zinxhiror tek kompanitë vendore, duke nxitur përmirësimin e standardeve të brendshme, promovimin e eksporteve dhe krijimin e lidhjeve të reja me tregjet ndërkombëtare. Nga ana tjetër, përbërësi emocional ka ndikuar që ndërmarrësia e diasporës kosovare shpesh të balancojë mes motivit për përfitim ekonomik dhe angazhimit për ndikim pozitiv social. Ndryshe nga ndërmarrësit tipikë, të cilët veprojnë kryesisht mbi bazën e analizës së tregut dhe kthimit të investimit, ndërmarrësit nga diaspora shpesh ndërmarrin nisma që nuk sjellin fitim maksimal afatshkurtër, por kontribuojnë në mirëqenien e komunitetit lokal, synojnë krijimin e vendeve të punës për të rinjtë dhe të afërmit në Kosovë, si dhe përfshijnë investime në sektorë socialë si në arsim, në shëndetësi apo në kultivimin e trashëgimisë kulturore. Kjo qasje “hibride”

e ndërmarrësisë që ndërthur racionalitetin ekonomik me qëllime sociale dhe emocionale është një tipar dallues i diasporës kosovare dhe tregon mundësitë e saj si një aktor i rëndësishëm zhvillimor në vendin e origjinës. Ky tipar ka ndikim veçanërisht pozitiv në vende si Kosova, e cila historikisht ka pasur vështirësi në tërheqjen e investimeve të huaja direkte. Për shkak të klimës së pasigurt politike, tregut të vogël dhe sfidave të sundimit të ligjit, shumë investitorë të jashtëm hezitojnë të hyjnë në tregun kosovar. Në këtë kontekst, diaspora luan një rol zëvendësues dhe nxitës, duke sjellë kapital, përvojë ndërkombëtare dhe rrjete të gatshme bashkëpunimi. Për më tepër, diaspora është më e gatshme të investojë edhe në kushte jo ideale, e udhëhequr nga ndjenja e përkatësisë, lidhjet emocionale dhe dëshira për të kontribuar në zhvillimin afatgjatë të vendit të origjinës.

Kontributet e tjera të diasporës

Përveç remitancave, të cilat shpesh përbëjnë një përqindje të konsiderueshme të Prodhimit të Brendshëm Bruto, diaspora ndikon gjithashtu në forcimin e markave kombëtare, krijimin e partneriteteve tregtare dhe transferimin e njohurive profesionale nga jashtë. Përvoja e diasporës kosovare është veçanërisht e rëndësishme. Ajo ka ndihmuar në prezantimin e produkteve tradicionale si vera, ushqimet organike dhe artizanalet në tregjet ndërkombëtare. Rrjetet e diasporës kanë shërbyer si ndërmjetësues duke ndihmuar bizneset vendore të depërtojnë në tregje të reja dhe duke mundësuar zhvillimin e marrëveshjeve tregtare. Për më tepër, profesionistët e diasporës kanë ofruar ekspertizë për përmirësimin e cilësisë dhe konkurrueshmërisë së produkteve vendore, duke i ndihmuar ato të përmbushin standardet ndërkombëtare. Kosova aktualisht përballet me sfida të mëdha për integrimin në tregjet ndërkombëtare. Struktura ekonomike dominohet nga importet, ndërsa eksportet mbesin të kufizuara dhe të përqendruara në disa sektorë si përpunimi i metaleve, tekstili dhe produktet bujqësore. Një angazhim më i madh i diasporës në këto fusha do të mundësonte rritjen dhe zgjerimin e eksporteve. Megjithatë, pengesa të tilla si barrierat administrative, mungesa e certifikimeve ndërkombëtare dhe njohja e ulët e markave vendore kufizojnë kapacitetin eksportues të vendit. Kjo dëshmohet edhe me prova empirike të realizuara në vitet e fundit. Në një studim të realizuar mbi shtrirjen ndërkombëtare të kompanive “born global” nga sektori i ekonomisë digjitale dhe softuerike në kontekstin e një ekonomie në zhvillim, rezultatet tregojnë se në pothuajse të gjitha rastet e analizuara, diaspora ka luajtur një rol kyç

si urë lidhëse në krijimin dhe ndërkombëtarizimin e kompanive kosovare (Berisha et al., 2024). Përmes rrjeteve të saj profesionale dhe familjare jashtë vendit, diaspora ka ndihmuar në hapjen e tregjeve të reja, sigurimin e partnerëve ndërkombëtarë, si dhe në rritjen e besueshmërisë dhe reputacionit të kompanive të reja teknologjike nga Kosova. Përmes rrjeteve të ndërtuara jashtë vendit, diaspora ndihmon në lehtësimin e investimeve në sektorë të ndryshëm, nga ndërtimtaria dhe bujqësia, deri te teknologjia dhe prodhimi artizanal. Një formë tjetër ndikimi është transferimi i njohurive dhe përvojave të fituara jashtë vendit përmes kthimit afatshkurtër ose afatgjatë të profesionistëve, studentëve dhe sipërmarrësve kosovarë. Po ashtu, krijimi i lidhjeve biznesore mes ndërmarrjeve në Kosovë dhe kompanive të diasporës si në rastet kur prodhuesit vendorë furnizojnë kompani evropiane të drejtuara nga bashkatdhetarët forcon ndërlidhjen ekonomike ndërkombëtare. Së fundmi, gjithnjë e më shumë po vihet theksi edhe mbi mundësitë e diasporës shkencore, që përbëhet nga studiues, kërkues dhe profesionistë të fushave të avancuara që jetojnë jashtë Kosovës dhe që mund të kontribuojnë në zhvillimin akademik, teknologjik dhe inovativ të vendit (Gëdeshi dhe King, 2021). Prandaj, migrimi duhet trajtuar jo si një proces i njëanshëm largimi, por si një marrëdhënie dinamike dhe transformuese midis Kosovës dhe diasporës së saj.

Rikonceptimi i kthimit dhe sfidat për investimet nga diaspora

Kthimi i migrantëve dhe angazhimi i diasporës janë trajtuar shpesh në mënyrë të kufizuar si çështje të rikthimit fizik të individëve, duke neglizhuar dimensionet më të gjera të shkëmbimit të kapitalit njerëzor, financiar dhe social. Në përputhje me literaturën relevante ndërkombëtare, ky punim propozon një qasje më të thelluar dhe sistematike për të trajtuar këtë temë. Koncept i kthimit jo-fizik nënkupton kontributin e diasporës në vendin e origjinës pa nevojën e një rikthimi të përhershëm fizik, përmes mekanizmave të ndryshëm si transferimi i njohurive, rrjetëzimi profesional, bashkëpunimi akademik, iniciativat filantropike dhe angazhimi politik ose institucional në distancë (Levitt, 1998). Kthimi i migrantëve, sidomos kthimi i profesionistëve duhet parë si një proces i shkëmbimit të vazhdueshëm të njohurive dhe përvojës ndërkombëtare përmes rrjeteve të diasporës, bashkëpunimeve kërkimore dhe projekteve të zhvillimit (Zaiceva & Zimmermann, 2016; Kotorri, 2017).

Megjithë kontributin e madh të diasporës, potenciali i saj mbetet ende i pashfrytëzuar. Shpesh mungojnë mekanizma efektivë për të strukturuar dhe

fuqizuar bashkëpunimin ekonomik ndërmjet diasporës dhe institucioneve vendore. Një ndër pengesat kryesore është mungesa e politikave gjithëpërfshirëse të koordinuara në nivel kombëtar që e përfshijnë diasporën në mënyrë strategjike në agjendat zhvillimore. Kjo përfshin, ndër të tjera, mungesën e mekanizmave të integruar për të kanalizuar remitancat në veprimtari produktive dhe në investime afatgjata (UNDP, 2020). Një tjetër faktor dekurajues është pasiguria ligjore dhe niveli i lartë i korrupsionit, të cilat ndikojnë drejtpërdrejt në vendimmarrjen e investorëve nga diaspora. Studime të mëparshme tregojnë se investorët shpesh hasin në pengesa ligjore të paqarta, mbivendosje të kompetencave dhe mungesë zbatimi të kontratave, gjë që krijon një ambient të pasigurt për investime (Rinvest, 2013; IOM, 2019; Williams dhe Krasniqi, 2018). Për më tepër, mungesa e një institucioni të centralizuar dhe funksional për diasporën, që ofron shërbime si informim, mbështetje teknike dhe ndërmjetësim me tregun vendor, është theksuar si një pengesë e vazhdueshme. Një institucion i tillë do të mundësonte lehtësimin e procedurave për investorët nga diaspora, krijimin e urave të komunikimit me autoritetet lokale dhe ndërtimin e besimit institucional (GIZ, 2018). Burokracia e theksuar dhe procedurat e ngadalta administrative përbëjnë gjithashtu një sfidë serioze për diasporën. Shumë anëtarë të diasporës që synojnë të investojnë në biznese të vogla apo të mesme, raportojnë pengesa në përfitimin e licencave, qasjes në financa dhe informacione të qarta rreth tregut apo infrastrukturës mbështetëse (UNDP, 2020; Rinvest, 2013). Këto barrierë jo vetëm që rrisin koston e tranzicionit për investime, por edhe dekurajojnë pjesëmarrjen e diasporës në ciklet zhvillimore të vendit. Një angazhim më i madh institucional dhe strategjik do të mundësonte rritjen e kapaciteteve lokale dhe përsheptimin e zhvillimit ekonomik. Kjo do të ndihmonte në shpërndarjen e eksporteve, krijimin e vendeve të reja të punës dhe përmirësimin e imazhit ndërkombëtar të Kosovës. Roli i diasporës si partner strategjik për zhvillimin e tregtisë ndërkombëtare është thelbësor për rritjen ekonomike dhe integrimin në ekonominë globale.

Përfundime dhe Rekomandime

Konteksti i diasporës kosovare është kompleks dhe i shumanshëm. Ai është një vlerë me rëndësi strategjike për zhvillimin e qëndrueshëm të vendit. Punimi pasqyron rolin kyç, që diaspora kosovare luan në zhvillimin ekonomik të vendit, duke analizuar kontributin e saj përmes remitancave, investimeve, kapitalit njerëzor dhe social. Të dhënat statistikore dëshmojnë për një trend

të fuqishëm dhe të qëndrueshëm të remitançave gjatë dy dekadave të fundit. Nga 357 milionë euro në vitin 2004, remitançat janë rritur në mbi 1.3 miliardë euro në vitin 2024, duke përfaqësuar rreth 12% të PBB të Kosovës. Kjo rritje reflekton jo vetëm numrin e madh të qytetarëve jashtë vendit, por edhe lidhjen e qëndrueshme që ata ruajnë me Kosovën, përkundër sfidave politike apo ekonomike. Pavarësisht këtij kontributi të madh, një pjesë e konsiderueshme e remitançave përdoret kryesisht për konsum ditor dhe mbështetje familjare, me ndikim të kufizuar në zhvillimin afatgjatë ekonomik. Për ta fuqizuar këtë mundësi të diasporës, kërkohet një kornizë institucionale më përfshirëse dhe mekanizma konkretë për të mobilizuar kapitalin social, financiar dhe njerëzor të diasporës në funksion të zhvillimit të brendshëm. Krijimi i një ekosistemi të favorshëm për kthim dhe investim, përmes politikave të qarta dhe mbështetëse, është thelbësor për të kaluar nga remitançat pasive në kontribute produktive dhe afatgjata. Për ta kthyer këtë mundësi në një burim të qëndrueshëm zhvillimi, nevojitet krijimi i një ekosistemi mbështetës dhe gjithëpërfshirës, i cili do të mundësonte:

- Kanalizimin e remitançave drejt mundësive produktive për investime, përmes fondeve të përbashkëta investuese ose platformave të digjitalizuara për investime të vogla;
- Ofrimin e mekanizmave të garancisë dhe minimizimit të rrezikut për investitorët e diasporës;
- Mbështetjen e ndërmarrjeve të udhëhequra nga diaspora ose bashkëpunimndërmjet diasporës dhe bizneseve vendore;
- Krijimin e një qendre të integruar për risi dhe zhvillim, që shfrytëzon kapitalin intelektual dhe profesional të diasporës.

Për më tepër, kërkohet adresimi i sfidave strukturore, institucionale dhe politike që kufizojnë përfshirjen e plotë të diasporës në zhvillimin kombëtar. Këtu përfshihet nevoja për një politikë të koordinuar kombëtare për diasporën që kërkon hartimin e një politike të koordinuar dhe gjithëpërfshirëse kombëtare për diasporën, e cila të jetë e integruar në strategjitë zhvillimore të vendit dhe të fokusohet në krijimin e mekanizmave efikasë për angazhim ekonomik, profesional dhe shoqëror. Po ashtu, kërkohet ngritja e një strukture institucionale profesionale me mandat të qartë, që lehtëson ndërveprimin praktik dhe të qëndrueshëm ndërmjet diasporës dhe institucioneve vendore, përmes shërbimeve të dedikuara, koordinimit të nismave dhe mbështetjes për projektet me ndikim zhvillimor. Një aspekt thelbësor i mobilizimit të

diasporës lidhet me promovimin e kthimit të profesionistëve, jo thjesht si një proces fizik, por si një strategji zhvillimore afatgjate. Kthimi i trurit përbën një burim të çmuar kapitali njerëzor, i cili mund të kontribuojë në përmirësimin e produktivitetit, rritjen e kapaciteteve institucionale dhe përhapjen e njohurive të avancuara. Për të realizuar këtë, është e domosdoshme zbatimi i politikave inkurajuese dhe ndërtimi i mekanizmave të qëndrueshëm, të cilët e lehtësojnë rikthimin dhe integrimin e profesionistëve në sistemin shoqëror dhe ekonomik të vendit. Kjo përfshin programe të dedikuara për rikthimin e trurit, krijimin e kushteve të favorshme për punë dhe kërkim shkencor, si dhe mobilizimin e rrjeteve profesionale të diasporës përmes partneriteteve publike dhe private. Në këtë kuadër, kthimi nuk duhet trajtuar vetëm si një zhvendosje fizike, por si një proces dinamik i shkëmbimit të vazhdueshëm të njohurive, përvojës dhe risisë, i cili ndodh edhe në distancë përmes teknologjisë dhe bashkëpunimit institucional. Ky qasje e transformon konceptin tradicional të migracionit në një marrëdhënie reciproke zhvillimi, ku diaspora nuk shihet më si “largim” apo “humbje”, por si një aktor aktiv në ndërtimin e së ardhmes së Kosovës.

